ПОЛИТИЧЕСКИТЕ РЕПРЕСИИ В БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА 40-ТЕ – НАЧАЛОТО НА 50-ТЕ ГОДИНИ НА XX в.

Лора Дончева Григорова

С установяването на отечественофронтовската власт в България на 9.09.1944 г. се открива възможност за радикални промени в държавно-политическия, стопански и духовен живот на българското общество. На фона на запазената административно-правна система и съществуващия в определени граници политически и стопански плурализъм започват да се разширяват и укрепват позициите на Българската работническа партия (комунисти). Умелото използване на коалиционната формула на управление, неуреденото международно положение на България, съветското ръководство на Съюзната контролна комисия и присъствието на съветски войски в България са сред факторите, които осигуряват възможността БРП/к/ да наложи доминиращото си влияние в държавното управление и обществения живот.

На проведеното през септември 1947 г. в Полша съвещание на девет работнически и комунистически партии в Европа се взема решение за ускоряване процеса на революционни преобразувания в страните с народна демокрация в посока към налагане на съветския държавно-политически модел. В резултат на унифицирането на политическите системи в страните от Югоизточна Европа в България се налага съветския вариант на социализъм. В съвременната българска историография същността на периода 1948–1953 г. се свързва с изграждането на тоталитарната държава в България, характерна черта на която е провеждането на мащабна репресивна политика не само срещу довчерашни противници, но и по отношение на всички, проявяващи свободомислие. Сред имената на известните български историци, които изследват особеностите на установения политическия модел в края на 40-те – началото на 50-те години на XX в. са М. Исусов, Л. Огнянов, Г. Никова, Д. Шарланов, Вл. Мигев, П. Стоянова, Е. Илиев и др.[1]

Целта на научното съобщение е да се направи опит да се очертаят размерите на репресивната политика в България през посочения период на базата на съществуващата научна литература, публикувани документи и проучени архивни материали, да се разкрие приемствеността в средствата и методите, прилагани от репресивните органи в периода на т. нар. „народна демокрация“ и след налагането на съветския държавно-политически модел.

През юли 1948 г. се провежда XVI пленум на Централния комитет (ЦК) на БРП/к/, на който Комунистическата партия, макар и решила успешно проблемите с

ликвидирането на легалната опозиция в България през 1947–1948 г. и преобразуването на Отечествения фронт (ОФ) в Единна обществено-политическа организация, издига тезата за „изостряне на класовата борба в преходния период от капитализма към социализма“, за необходимостта от повишаване на „революционната бдителност“ както вътре в самата партия, така и по отношение членовете на бившите политически партии и дейци от опозицията[2]. С решение на Политбюро (ПБ) на ЦК на БРП(к) от 21 юли 1948 г. се предвижда „систематично и основно проучване на ръководните кадри в партията, в държавния апарат и в стопанството“. В този документ се подчертава необходимостта „да се задържат най-активните деятели от бившите опозиционни партии, като една част от тях бъдат изпратени на принудителна работа“. Мащабите на предстоящата кампания се определят от следното разбиране: „Да се създаде специален лагер за всички уволнени офицери за фашистка дейност. Да се изселят от София, Пловдив, Варна, Бургас, Габрово и други по-големи градове в страната уволнени офицери, лишени адвокати, индустриалци и др., някои от които, особено позлостните, да бъдат изпратени на принудителна работа и въдворени в ТВО (Трудово-възпитателни общежития)“. Своеобразен акцент се поставя върху необходимостта от ускоряване на прочистването на граничните райони от неблагонадеждни елементи и на първо място от семействата на избягалите в Гърция и Турция лица. Предвиждат се мерки за засилване органите на сигурността – увеличаване щата на Държавна сигурност (ДС) с 249 души и подсилване на гранични войски с 2000 души[3].

Съществено влияние върху разгръщането на репресивната дейност на комунистическата власт в България оказва установената в международните отношения политика на „студената война“ след 1946 г. и разделянето на света на два лагера. Обвиненията в шпионаж и предателство в полза на чужди държави се превръщат в съществен елемент в много от проведените процеси през този период[4].

Тезата за „революционната бдителност“ в периода на „изостряне на класовата борба“ обуславя и всеобхватния характер на осъществяваната репресивна политика. Обект на преследване от ДС са буржоазни политически дейци преди 9 септември 1944 г., членове на опозиционни партии след 9 септември 1944 г., царски офицери, членове на Комунистическата партия (КП), представители на духовенството, участници в създадени и функциониращи след 1948 г. нелегални групи, лица, участвали в преследванията на комунисти и земеделци в периода между 1923 и 1944 г. и др. Репресивният механизъм включва: ръководството на БКП, което взема политическите решения, въз основа на които разгръщат своята дейност държавните органи – следствие, прокуратура, съд; ДС, която развива и усъвършенства своята структура с оглед успешното осъществяване на поставените ѝ задачи; съдът, чиято роля се свежда до прилагане на съществуващото законодателство и постановяване на присъдите в организираните процеси; утвърждаването на извънсъдебна система за политическа репресия чрез изграждането и функционирането на ТВО и прилагане на мярката изселване и трудова мобилизация.

Обстоятелството, че БРП(к) поема след 9 септември 1944 г. ръководството на едно от силовите министерства – Министерство на вътрешните работи (МВР),

осигурява възможността Комунистическата партия да се справи със своите политически противници и да укрепи позициите си във властта и обществото. През 1946 г. на мястото на Дирекция на народната милиция се създава Главна дирекция на милицията с Дирекция на Държавна сигурност. Към ДС функционират: I отдел за борба с контрареволюцията; II отдел за контраразузнаване; III отдел за разузнаване; IV отдел за следствие, проследяване, радиоразузнаване и специално снабдяване и V отдел „Кадри". През разглеждания период (1949–1953 г.) се извършват редица реорганизации и се създават нови отдели, с оглед реализиране на задачите, които поставя БКП и социалистическата държава пред органите на сигурността. През 1950 г. се създава Специален отдел на Дирекция Държавна сигурност при МВР в народната войска, чрез който Държавна сигурност навлиза открито в българската армия. Като първостепенни задачи на този отдел се определят: воденето на борба с „шпионажа, диверсията и терора, вредителството, саботажа и други вражески действия на военнослужащи, цивилни лица в частите, съединенията и учрежденията на Народната войска"; откриването на „промъкналите се във войската лица от социално враждебни среди, политически неблагонадеждните и реакционни елементи, провеждащи вражеска дейност" във войската; извършване на „специална проверка на лицата, които се преназначават или приемат на служба в особено важни органи" на министерството, за да не се допусне промъкването в тях на агенти на чуждото разузнаване. В своята работа Специалният отдел се опира на „негласен агентурно-информационен апарат" и реализира своята дейност на принципа на „пълна конспиративност". Той е „подчинен непосредствено само на директора на Държавна сигурност при МВР и на министъра на вътрешните работи"[5]. Влизането на Държавна сигурност в структурите на армията я прави по думите на ген. Ив. Бъчваров „истински разпоредител" на кадрите в Министерството на народната отбрана (МНО)[6]. Структурните промени в ДС, както и насоките в нейната работа се определят от ПБ на ЦК на БКП. Така с Постановление на ПБ на ЦК на БКП относно работата на ДС в следствието от 1 август 1950 г. се поставя задачата „да изготви законопроект за създаване на специални съдилища за разглеждане на завършените от органите на ДС следствени дела и специална прокуратура за контрол над следствието по такива дела", както и „да предложи изменение на военнонаказателния закон по такъв начин, щото военнослужащите от Гранични войски, Вътрешни войски, служителите в ДС и милицията, а също и секретните сътрудници, извършили престъпление по служба или държавни престъпления, да се съдят в специално създадени военни съдилища. Предвижда се функционирането на специална военна прокуратура при МВР"[7].

През есента на 1948 г. ПБ на ЦК на БКП взема решение за създаване на Вътрешни войски, които трябва да се превърнат в „напълно надеждни, здрави и боеспособни въоръжени единици за успешна борба срещу бандитизма, въоръжените терористически действия на враговете и охрана на най-важните учреждения и други обекти"[8].

СССР оказва силно влияние върху дейността на репресивната система в България. Съветските специалисти в ДС, които идват още през лятото на 1945 г. ръководят

и направляват дейността на следствените органи, участват в разработването на най-важните политически процеси. Според Вълко Червенков съветските съветници „по едно време на дело играеха роля на фактически ръководители (1949–1951 г.) на ДС". В спомените си той признава, че при тяхното активно участие се е стигнало до „големи извращения, безобразия, чудовищни неправди по отношение на подследствените"[9]. Съветското влияние трябва да се търси както в изграждането на ДС по съветски образец, така и в новите методи на следствие, включващи безсънието, което се отразява силно върху психиката на подследствените. Репресивното законодателство в началото на 50-те години, в основата на което стои Наказателният закон, приет на 2 февруари 1951 г., е повлияно силно от съветското наказателно право. През февруари 1953 г. са приети изменения в Наказателния закон, които предвиждат изключително строги мерки срещу изменниците на Родината и техните семейства – смърт за български граждани, напуснали страната без разрешение на съответните държавни органи, за техните близки – конфискация на имуществото, изпращане на трудово-възпитателна работа, въдворяване на друго местожителство, а за лица, които са знаели за готвеното престъпление и не са съобщили на властите – лишаване от свобода от 5 до 10 години и глоба до 10 000 лв. Направените промени влияят отрицателно върху позициите на България в международен план, което налага през есента на 1953 г. да бъдат отменени и да бъдат възстановени старите текстове от 1951 г., предвиждащи лишаване от свобода от 3 до 10 години и глоба до 20 хил. лева[10].

Процесът на изграждане на социализъм в България протича успоредно с интензивната дейност по окончателното елиминиране на привържениците на бившите буржоазни партии и членове на легалната опозиция, функционирала през периода 1945–1947 г. Забраната на най-голямата опозиционна партия Български земеделски народен съюз – Никола Петков (БЗНС–НП) и екзекуцията на нейния лидер Никола Петков през есента на 1947г., проведените процеси срещу организациите „Военен съюз" и „Неутрален офицер" през 1946–1947 г., ограниченията срещу свободното слово и присъдите срещу Кр. Пастухов, Цвети Иванов и Трифон Кунев представляват основния и решителен удар, който нанася Комунистическата партия на своите противници. Тя продължава кампанията срещу политическите си опоненти и през 1948 г., когато никой не оспорва формално нейното монополно положение в държавно-политическия живот. През април 1948 г. се провежда съдебен процес срещу Димитър Гичев, който приключва с произнасянето на доживотна присъда. През есента на същата година е процесът срещу ръководството на БРСДП(о) и нейният лидер Коста Лулчев е осъден на 15 години затвор. През 1952 г. е организиран процес срещу Атанас Буров, лидер на съществувалата преди 9 септември 1944 г. Народна партия. Съдът определя тежка присъда – 20 години затвор за известния политик и общественик[11]. През същата година се провежда процесът срещу дейци на забранения БЗНС–НП (Асен Павлов, Борис Бумбаров, Ангел Държански и др.), които са осъдени на различни срокове строг тъмничен затвор[12]. Въпреки систематично провежданите мерки срещу членовете на забранените опозиционни партии органите на сигурността определят в началото на 50-те години като „най-масова база на врага" опозиционните

земеделски среди. Според публикувани документи – през 1951 г. са арестувани за участие в николапетковистки организации и групи 1783 лица, или 26,7% от всички арестувани през годината, през 1952 г. 780 лица, или 27,8% от арестуваните, а през 1953 г. за осем месеца – 103 лица, или 8,3% от арестуваните"[13].

Разправата с противниците на комунистическия режим включва и радикалните мерки, които се прилагат към българското офицерство. Основният удар срещу висшия военен състав е нанесен в периода 1944–1946 г. До 8 октомври 1944 г. от командния състав на армията са отстранени 336 души, от които 39 генерали и 124 полковници, а до началото на май 1946 г. техният брой достига 956 души (46 генерали и 171 полковници). Проведеният през 1944–1945 г. Народен съд осъжда 273 офицери и 19 генерали[14]. След приемането на Закона за ръководство и контрол на войската през лятото на 1946 г. се провежда нова масова чистка в армията, в резултат на която са уволнени за фашистки, реставраторски и антидемократични прояви 1967 офицери[15]. Организираните съдебни процеси срещу военните организации „Цар Крум", „Военен съюз" и „Неутрален офицер" през 1946–1947 г. са важен етап в организираното настъпление на Комунистическата партия срещу опозицията в страната. След 1948 г. продължава освобождаването от армията на офицери, които са били на служба преди 9 септември 1944 г. Голяма част от т. нар. царски офицери са изпратени в трудови лагери. През 1949 г. се приема постановление на Министерския съвет, с което се анулират награждаванията и се отнемат ордените, а заедно с тях и привилегиите, които те дават на лицата, уволнени за „груби фашистки прояви". Това решение засяга 498 души, от които 29 генерали от запаса[16].

Управляващата Комунистическа партия подлага на репресии и офицери, участвали активно в установяването на отечественофронтовската власт на 9 септември 1944 г. и преминали в нейните редове. През 1948 г. е арестуван и предаден на съд ген. Димитър Томов, под чието ръководство се извършва главния удар на 8 срещу 9 септември 1944 г. Основното обвинение срещу ген. Д. Томов е в организиране на саботаж и вредителство във военните предприятия. През август 1948 г. осъденият на смърт генерал е екзекутиран[17]. Жертва на репресиите през 1949 г. става капитан I ранг Валентин Паспалеев, който е арестуван за шпионаж и е убит по време на инквизициите във Военното контраразузнаване. През 1948 г. е арестуван като „англо-американски" шпионин началникът на военното разузнаване ген. Петър Врачев. През 1951 г. са арестувани и разследвани генералите Крум Лекарски, Тодор Тошев и Стоян Трендафилов, които преди 9 септември 1944 г. са активни членове на Военния съюз, а след тази дата се ориентират в политически план към БКП. Те са обвинени в принадлежност към „Военния център" на т. нар. „трайчокостовска заговорническа организация". До съдебен процес не се стига, но са изпратени в лагера в Белене[18].

Широката амплитуда на репресиите включва и процеси срещу участници в преследванията на комунисти през периода 1923–1944 г. Показателен пример в това отношение е заведеното през пролетта на 1953 г. наказателно дело № 315/1953 срещу о.з. ген. Райчо Славков, о.з. полк. Тодор Стоянов, о.з. полк. Георги Сърмаджиев, о.з. полк. Арахангел Пъцков, о.з. полк. Тодор Сапунджиев, о.з. полк. Асен

Йонов и зап. фелдфебел Велико Великов по обвинение в убийство на земеделски и комунистически дейци през април 1925 г. в гр. Свищов. Според обвинителния акт комендантът на Свищов пор. Р. Славков и останалите обвиняеми, членуващи във Военния съюз, са обсъдили план за скрито извеждане от казармения арест на задържаните функционери на БЗНС и тяхното избиване. Убийството на четиримата земеделски дейци е извършено вечерта на 30 април 1925 г. Деветнадесет дни след екзекуцията тези офицери замислят и извършват ново покушение над арестуваните в казармата комунисти, между които Милан Василев – адвокат от Свищов, Димитър Иванов – адвокат от В. Търново, Евлоги Дамянов – народен представител и др[19]. Р. Славков признава, че е бил въвлечен в „грозно престъпление", но до края на процеса отрича да е участвал лично в убийството на земеделските дейци и М. Василев[20]. На 17 май 1953 г. Военната колегия при Върховния касационен съд осъжда Р. Славков, Т. Сапунджиев, Г. Ганчев и В. Великов на смърт[21]. На 1 октомври 1953 г. смъртната присъда е приведена в изпълнение. Съдбата на Р. Славков, който дава своя принос за установяването на властта на ОФ на 9 септември 1944 г. като осигурява неутралитета на своята войскова част (Първа софийска пехотна дивизия), за което е повишен в чин генерал-майор и е назначен за началник щаб на войската, разкрива още една характерна черта на установения комунистически режим, свързана с решителните действия по елиминиране на съюзниците, подкрепили КП в акцията по сваляне на правителството на К. Муравиев и налагането на новия политически режим на „народна демокрация".

От 8 до 11 декември 1953 г. в Хасково е проведен процес срещу участници в разкриването на войнишката конспирация в 10-ти родопски полк през 1934 г., провеждането на следствието и организирането на процес от Военния съд, при които в резултат на инквизициите загиват народният представител Трайко Христов и трима войници, а двама войници от артилерийския полк са осъдени на смърт и обесени[22].

На 13 юли 1954 г. министърът на вътрешните работи Г. Цанков докладва в ПБ на ЦК на БКП за резултатите от следствието по масовите избивания на активни дейци на партията и антифашисткото движение през априлските събития 1925 г. и прави предложение за даване на съд о.з. ген. Иван Вълков (министър на войната през периода 1923–1928 г.), о. з. полк. Димитър Порков – началник на III разузнавателна секция при Министерството на войната от 1923–1929 г. и още 11 бивши офицери, заемали отговорни длъжности в царската армия – всички членове на Военния съюз[23]. На 17 юли 1954 г. на свое заседание ПБ взема решение да се „организира в най-скоро време съдебен процес над о.з. ген. Ив. Вълков и другите обвиняеми", който не следва да бъде публичен[24]. Процесът се провежда от 23 август до 2 септември 1954 г. Подведените под съдебна отговорност запасни офицери са обвинени в убийства на ляво настроени общественици като Петко Д. Петков и Тодор Страшимиров във времето между деветоюнския преврат 1923 г. и атентата в църквата „Света Неделя" през април 1925 г., както и в осъществяване на масови арести и убийства след него на членове, съмишленици на БКП, БЗНС, безпартийни интелигенти и офицери, чиито брой само в казармите на Софийския гарнизон е над 500. Процесът приключва с

издаването на седем смъртни присъди, които след това са заменени с 20 години затвор[25].

Основно направление в репресивната дейност на властта е чистката в БКП и организираните процеси срещу ръководни дейци на партията и държавата. Възприемането на тезата, че в партията са проникнали „немалко гнили, чужди и кариеристични, а на места и вражески елементи“ стои в основата на кампанията за прочистване на нейните редове, за „основна, системна и задълбочена проверка и проучване на партийните членове“[26]. Началото е поставено със задържането и последвалия процес срещу Трайчо Костов – заместник-председател на Министерския съвет и председател на Комитета по финансовите и стопанските въпроси, член на ПБ на ЦК на БКП. Процесът се провежда през декември 1949 г. Подсъдими по него освен Тр. Костов са още 10 души, девет от които заемат ръководни длъжности в министерства, централни финансови институции, промишлени обединения, външнотърговски централи, а Благой Хаджипанзов е съветник на югославския посланик в София. Повдигнати са обвинения в образуване на заговорнически център, целящ сваляне на законното правителство в страната, сътрудничество с английските разузнавателни служби, споразумение с Тито за съвместни действия за изменение на външната политика на България в посока към откъсването ѝ от СССР и др. Тр. Костов е обвинен във връзки и сътрудничество с полицията преди 9 септември 1944 г., както и в подготовка на физическа разправа с Г. Димитров[27]. По този процес са произнесени тежки присъди – 1 – на смърт (Тр. Костов); 3 – доживотен затвор и останалите – между 10 и 15 години строг тъмничен затвор. През април 1950 г. приключва процеса срещу индустриалците, обвиняеми по който са лица, заемащи важни постове в стопанската област. През август 1950 г. е делото срещу по-голямата част от задържаните помощник-министри и началници на стопански и външнотърговски обединения. През 1951 г. политическите репресии продължават с осъждането на бившия помощник-министър на вътрешните работи Г. Ганев и работещите в Държавна сигурност Стефан Богданов и Николай Задгорски. Разпорежданията да се разкрие докрай „заговорническата група“ на Тр. Костов в партията и държавата довеждат до задържането и разследването на известни генерали – П. Вранчев, Славчо Трънски, Денчо Знеполски, Благой Пенев и др. През 1953 г. се провежда процес срещу граничните офицери, по който са издадени три смъртни присъди. Репресиите се разпростират и в средите на техническата интелигенция. Чистката сред инженерните кадри започва през 1951 г. През 1952 г. приключва делото срещу инженерите в железопътното строителство, по което са осъдени 12 души. През 1952 г. започват чистка и арести и в системата на „Горубсо“. Процесът се води срещу 14 минни инженери, обвинени в създаване на „шпионска организация“ още през 1949 г. Приключва през септември 1953 г. с издадена смъртна присъда на Д. Буров, а на останалите – различен срок години строг тъмничен затвор[28].

Разследванията по трайчокостовска линия са прекратени със заповед на Г. Цанков през декември 1955 г. Според изследователите броят на процесите, свързани със „заговора“ на Тр. Костов надхвърля 250, а общият брой на разследваните партийни членове е над 1500 души[29].

На проведения Априлски пленум през 1956 г. се взема решение за създаване на специална комисия, която да установи истината по трайчокостовските процеси. Комисията заседава от средата на май до средата на юли 1956 г. Разпитани са 85 души, между които ръководители на МВР, следователи, репресирани и др. Потресаващи са разказите на Титко Черноколев, Петко Кунин, П. Вранчев за упражненото физическо насилие и психически тормоз върху тях. По повод на преживяното в ДС Никола Павлов казва: „Аз съм минавал през три провала сериозни преди като деловодител на ЦК, бил съм буквално потрошаван, ребра строшени имам, обаче абсолютно нищо не прилича на това, което сега се извърши спрямо мен. Две години най-зверски и мъченически мъчения в това отношение. Вие само моралния удар не можете понесе“[30]. Комисията докладва резултатите от своята дейност на Септемврийския пленум през 1956 г. Тя предлага осъдените да се реабилитират съдебно и партийно, но остават обвиненията срещу Тр. Костов за допуснати „груби политически грешки от националистически характер“[31].

Под общия знаменател на „шпиономанията“ през 1949 г. се провежда процеса срещу евангелистките пастори (15 души), а през 1952 г. се организират няколко процеса срещу представители на Католическата църква в България. От 29 септември до 3 октомври 1952 г. се провежда т. нар. „голям католически процес“, подсъдими по който са 40 души – 28 от тях са духовни лица (27 свещеници и една монахиня). Обвиненията са в шпионска и заговорническа дейност. Процесът приключва с издаването на 4 смъртни присъди. На смърт са осъдени епископ Евгени Босилков, отец Йосафат Шишков, отец Павел Джиджов и отец Камен Вичев. Подобен процес срещу 10 души, от които 7 са католически свещеници, се организира в края на 1952 г.[32]

Репресивната дейност на властта обхваща и мерките, които се вземат по отношение на съществуващите през този период нелегални групи, обединяващи лица, които не приемат установената в страната държавно-политическа система. В съвременната историография се посочват няколко форми на нелегална съпротива, зараждането на която започва непосредствено след 9 септември 1944 г. и продължава до средата на 50-те години – възникване на нелегални организации, формиране към тях на въоръжени групи (горянски чети), функциониране на въоръжени групи на политическите емигранти, които преминават в България от територията на съседните държави, създаване на въоръжени групи на българомохамеданите. В съществуващите изследвания не са посочени окончателни и категорични данни за броя на нелегалните организации в страната[33]. Според сведения на МВР към 31 декември 1952 г. е имало 103 нелегални групи с 533 обекта; към 31 декември 1953 г. – 82 нелегални групи с 412 обекта; към 31 декември 1954 г. – 27 групи със 109 обекта, а към 1 април 1955 г. 12 групи с 51 обекта[34]. В съхраняваните в Централния държавен архив (ЦДА) протоколи на Комисията при Министерството на правосъдието, занимаваща се с разглеждане на молби за заменяне смъртни присъди с по-малки наказания, се съдържа информация за съществуването и дейността на нелегални групи в Благоевградско, Сливенско, Пловдивско, Димитровградско, Хасковско и Еленския балкан. В протоколите се отразяват накратко отправените към осъдените обвинения в създаване на организации,

поставящи за цел събарянето на народнодемократичната власт, събиране на сведения за чужди разузнавания, терористични актове, които определят в повечето случаи решенията на Комисията за отхвърляне на молбите за замяна на наложеното смъртното наказание[35].

Репресивната дейност срещу политическите противници се осъществява и по извънсъдебен път – чрез въдворявания и изселвания. В началото на 1945 г. регентите подписват укази, утвърждаващи две наредби-закони, с които се създават ТВО за криминално проявени и политически опасни лица. През 1948 г. се приема закон, по силата на който затворите, поправителните домове и ТВО преминават под ръководството и контрола на МВР. По сведение на МВР към септември 1949 г. общият брой на въдворените в ТВО е 4500 души. След 1950 г. в България на практика функционира един лагер – Белене (от 1945 г. до 1949 г. има големи ТВО около Перник, язовир „Росица", Ножарево и др.) През август 1951 г. ПБ на ЦК на БКП одобрява инструкция за процедурата при въдворяване в ТВО. Съставът на комисията, разглеждаща следствените дела на лицата, подлежащи на въдворяване включва министърът на вътрешните работи, помощник-министрите по Държавна сигурност, главният прокурор на републиката, председателят на Върховния съд и един член на ЦК на БКП. Определени са лицата, на които се налага тази мярка – „които не могат да бъдат съдени по обикновения ред или които по политически или други държавни съображения не е целесъобразно да бъдат съдени по обикновения ред". Увеличен е срокът на въдворяване – до 7 години[36]. В края на 1952 г. след приключване на проверките от специалната комисия в ТВО се намират 2144 политически и 204 криминални престъпници, или общо – 2348 въдворени[37].

Обобщаващи данни за периода 1951–1953 г. във връзка с дейността на МВР и съда са изнесени в доклад на министъра на вътрешните работи, адресиран до ПБ на ЦК на БКП:

1. През 1951 г. от разследваните 7160 души са осъдени 2360, от които на смърт 79 души; в ТВО са изпратени 2167 и са освободени 1789, а при останалите следствието е продължено през 1952 г.;

2. През 1952 г. от разследваните 3312 души, са осъдени 1857, от които на смърт 100; в ТВО са изпратени 391 и са освободени 763;

3. За осемте месеца на 1953 г. от разследваните 1509 лица са осъдени 317, от които на смърт 62; в ТВО са изпратени 113 и са освободени 213 души[38].

Укрепването на съветския държавно-политически модел е свързано с упражняването на насилие при провеждане на процеса на кооперирване в българското село. В края на 1950 и началото на 1951 г. се осъществява по-мащабно насилие в около 10–12 околии (Асеновградска, Кулска, Плевенска, Никополска и др.). Репресиите се изразяват в изземване на цялото налично количество жито, налагането на тежки глоби, изпращане в ТВО. Започва подвеждането на „кулаците" под съдебна отговорност по обвинения в „саботаж и вредителство". Съдилищата издават въз основа на тези обвинения тежки присъди – от 3 до 5, а дори и 10 години затвор и конфискация на част от имуществото. Засиленият натиск от страна на властта води до избухването

на селски вълнения през пролетта на 1951 г. в Асеновградска, Пловдивска, Кулска околии, както и в някои райони на Плевенски окръг[39]. Според изнесените в историческата литература данни от предадените на съд за посегателство срещу държавната, обществената и кооперативна собственост през 1948 г. са осъдени 1590, а през 1951 г. – 8295 души [40].

След смъртта на Сталин през пролетта на 1953 г. в СССР е обявен т. нар. нов курс, чиято същност в политически аспект се свързва с критиката на култа към личността на Сталин и с демонстрираното намерение към смекчаване на политическите репресии. Проведените през лятото на 1953 г. консултации от страна на съветското ръководство с първите ръководители на социалистическите страни, в това число и България, води до съответни промени в политическата линия на комунистическите партии в страните от социалистическата общност.

На 5 септември 1953 г. се провежда заседание на ПБ на ЦК на БКП, на което се изслушва доклада на Комисията по помилванията при Президиума на Народното събрание и се взема важното решение за закриване на лагера в Белене[41]. ПБ изразява одобрение на работата на Комисията и потвърждава направените до този момент помилвания – става дума за освободените на 5 август 1953 г. 853 лица от лагера в Белене. В решенията се потвърждава предложението от 1 септември да бъдат освободени още 584 въдворени лица, както и да се проведе разследване на 475 въдворени лица, след което да бъдат дадени на съд за извършените от тях престъпления[42]. В предложението на Комисията по помилванията е конкретно посочено разпределението на въдворените лица след 5 август 1953 г. От намиращите се 20 бивши министри и ръководни дейци на буржоазни партии се предлага да бъдат освободени 12, а за останалите 8, между които Ив. Вълков, Александър Гиргинов, Стойчо Мошанов, Петко Стоянов, да се съберат допълнително материали, за да бъдат предадени на съд. От бившите офицери (118) се предлагат за освобождение 29, а за даване на съд 89, между които генералите Ганчо Манчев, Никола Генчев, Костадин Чешмеджиев. По отношение на намиращите се в Белене 212 полицейски служители се счита, че могат да бъдат освободени 69 и да се предадат на съд 143. От 33 партийни членове – предатели и сътрудници на полицията се предлага да бъдат освободени 7 и предадени на съд 26. Комисията излиза със становище, според което от групата, в която влизат николапетковисти, терористи, михайловисти, уличени в шпионска дейност – 472 души, да бъдат освободени 390 и да бъдат дадени на съд 81 от тях[43].

Взето е решение да се вдигне изселническия режим на всички разселени семейства в страната. Изнесените в доклада данни сочат, че след 9 септември 1944 г. са разселени 7025 семейства с 24 624 членове, от които са възстановени до м. август 1953 г. 269 семейства с 1234 членове. Така в края на август, преди заседанието на ПБ, има разселени 6 756 семейства с 23 390 членове. От София са изселени 2548 семейства с 5 075 членове, а от граничните райони и окръжните градове 4 208 семейства с 18 315 членове. Посочените за разселването причини са свързани с твърдението, че „имат близки – изменници на Родината“ (2397 семейства с 9739 членове) или, че са „неудобни за граничен район и за големите градове като врагове на

народната власт или ятаци и помагачи на бандити“ (4359 семейства с 13 651 членове). Приложените към доклада таблици дават представа за социалното положение на изселените семейства – най-голям е броят на семействата, свързани с групата на средните селяни (2418) и на семействата от буржоазен произход (1754). Според изнесените данни за периода 1946–1953 г. – най-масов характер има изселването през периода 1948–1951 г. (1948 г. – 1666 семейства; 1949 г. – 1595 семейства; 1950 г. – 1476 семейства; 1951 г. – 1299 семейства)[44].

Макар и непълни, изложените в научното съобщение факти дават основание да бъдат направени някои изводи, свързани с репресивната политика на установения след 1948 г. държавно-политически режим. Безспорно основна черта на политическия живот в България през този период е широкия мащаб на политическите репресии. Обект на политическо преследване са привърженици на политическата система преди 9 септември 1944 г., политически опоненти на Комунистическата партия в етапа на „народната демокрация“ (1944–1947 г.), недоволни от наложените политически и стопански промени след 1948 г, ръководни дейци на БКП и държавата.

В условията на наложената след края на Втората световна война политика на „студена война“ се засилват противоречията между западноевропейските държави и САЩ от една страна и СССР и намиращите се в неговата сфера на влияние източноевропейски страни. Ускореният процес на изграждане на социалистическата общност е свързан с идеята за унифициране на обществата в Източна Европа чрез вместването им в рамките на утвърдения в Съветския съюз модел на социализъм. Конфликтът между Сталин и Тито, възникнал по въпроса за възможностите да се изгражда социализъм, различен от съветския вариант и приключил с изключването на ЮКП от Коминформбюро през 1948 г. е своеобразен лакмус за възможността малките източноевропейски страни да следват относително самостоятелен път на развитие. Стремежът на Сталин да затвърди и разшири завоюваните позиции в Източна Европа стои в основата на политическите процеси, инспирирани и осъществявани под съветски контрол срещу известни дейци на комунистическите партии в тези страни. В този смисъл процесът срещу Тр. Костов и разкритията по организирания от него „голям заговор“ се явява част от мащабната кампания, ръководена от Сталин и имаща за цел чрез политически репресии да осигури неоспорвано съветско влияние в Източна Европа[45]. Външнополитическият натиск се оказва важен при решаване на вътрешнопартийния въпрос за лидерското място в БКП, тъй като през 1948 г. Г. Димитров има сериозни здравословни проблеми. Намесата на Сталин елиминира Тр. Костов като вероятен наследник на Г. Димитров в партийното ръководство и осигурява възможността начело на партията и държавата след смъртта на Г. Димитров и В. Коларов да застане неговия верен ученик В. Червенков.

Широкият обхват и интензивността, с които се осъществява репресивната политика през разглеждания период дават основание на историците да го характеризират като определен силов етап в процеса на съветизация[46].

Обединяващ момент във всички процеси се явяват обвиненията в шпионаж, служба на чуждо разузнаване, измяна на Родината, независимо дали подсъдимите са

дейци на бившите буржоазни партии, лица, заемали отговорни постове в Комунистическата партия и държавата или църковни служители.

В идеологически план масовите репресии се мотивират с издигането на тезата за изостряне на класовата борба в преходния период от капитализма към социализма, с публично заявеното намерение да се повишава „революционната бдителност", да се открива и отстранява „врага с партиен билет". Манипулирането на общественото съзнание с подобни идеологеми и използването на силови средства за смазване на всяка проява на свободомислие са необходими, за да се внушава страх и подчинение не само в партийните редици, но и в цялото общество. На тази основа БКП мобилизира своите усилия и използва държавните ресурси за разкриване и елиминиране на своите противници.

Историческите факти свидетелстват за определена приемственост по отношение на методите, използвани от БКП при осъществяване на репресивната политика. Практиката на монтираните съдебни процеси, прилагането под влияние на съветските съветници на нови методи на разследване, създаването на системата от лагери, в които принудително се въдворяват лица, без да са извършили престъпления, регулярно извършваните изселвания на семейства от големите градове и граничните райони, се появяват преди 1948 г. и продължават да се прилагат и по-късно. Обстоятелството, че репресиите са характерна черта и на държавно-политическата система през периода 1944–1948 г. и на социалистическия модел по съветски образец след 1948 г. ни отправя към важната и дискусионна тема за същността и характера на т. нар. „народна демокрация" в България.

В заключение трябва да се подчертае, че в българската историография е поставено началото на проучване на голямата тема за политическите репресии в България след 1948 г. Българските историци са изправени пред предизвикателството да разкрият истината не само за мащабите на упражняваното върху българските граждани политическо насилие, но и пред необходимостта да бъде направен цялостен и научно издържан анализ на същността и характера на наложения след 1948 г. държавно-политически режим в контекста на появата и приемствеността на неговите най-характерни черти в предходния етап на „народна демокрация".

БЕЛЕЖКИ

[1] **Исусов, М.** Сталин и България. С., 1991; Последната година на Трайчо Костов (декември 1948 – декември 1949 г.). С., 1990; **Стоянова, П., И. Илиев.** Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991; **Цветков. Ж.** Съдът над опозиционните лидери. С., 1991; **Мешкова, П. Д. Шарланов.** Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд. Агенция „Демокрация", 1994; **Шарланов, Д.** Тиранията. Жертви и палачи. ИК „Стрелец", 1997; Горяните – кои са те? С., 2000; **Огнянов, Л.** „Студената война" и „шпиономанията" в България (1949–1953). – В: Модерна България, С., 1999; Партия, държава и армия (1944–1956). – В: Иронията на историка. В памет на историка и приятеля проф. М. Лалков, С., 2004; **Никова, Г.** „Големият заговор" в България

(1949–1953 г.) – В: Лица на времето, т. 2, С., 1997; Политическите процеси в България – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998; **Ангелов, В.** Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). С., 2007; Борби и чистки в БКП (1948 –1953). Документи и материали. С., 2001 и др.

[2] Борби и чистки в БКП (1948–1953). Документи и материали. С., 2001, 4–6.

[3] **Ангелов, В.** Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). С., 2007, 68–69.

[4] **Огнянов, Л.** „Студената война“ и „шпиономанията“ в България (1949–1953). –В: Модерна България. С., 1999, 292–309.

[5] **Ангелов, В.** Цит. съч., 140–142.

[6] **Огнянов, Л.** Партия, държава и армия в България (1944–1956).– В: Иронията на историка. В памет на историка и приятеля проф. М. Лалков, С., 2004, с. 203.

[7] **Ангелов, В.** Цит. съч., с. 149.

[8] **Шарланов, Д.** Горяните – кои са те?, С., 2000, 58–59.

[9] **Червенков, В.** За себе си и своето време. С., 2000, 83–84.

[10] **Огнянов, Л.** Съветското влияние върху организацията и дейността на органите на съдебната власт в България (1949–1956 г.). – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998, 75–76.

[11] **Цветков, Ж.** Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, 151–167; 194–209.

[12] **Огнянов, Л.** „Студената война“ ..., с. 303.

[13] **Ангелов, В.** Цит. съч., с.233.

[14] **Огнянов, Л.** Партия, държава и армия..., с.194–195.

[15] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 22, а.е. 153, л. 1.

[16] **Огнянов, Л.** Партия, държава и армия..., с. 197.

[17] **Исусов, М.** Сталин и България. С., 1991, с. 193–197.

[18] **Александров, В.** Съдбата на българското офицерство. – Български военен преглед (извънреден брой), год. 3, 1995, с. 87.

[19] Архив на МВР, II съд – 673, т. 1, л. 2–8.

[20] Пак там, т. 2, л. 206.

[21] Пак там, т. 1, л. 294–295.

[22] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 24, а. е. 142, л. 2, 5–6, 10–11.

[23] Пак там,оп. 64, а.е. 194, л. 7–17.

[24] Пак там, л. 2.

[25] **Цуцов, М.** Един закъснял съдебен акт.– Съвременен показател, 1990, № 45, с. 35–37.

[26] Борби и чистки..., 29–30.

[27] Пак там, с. 193194.

[28] **Никова, Г.** „Големият заговор“ в България (1949–1953 г.) – В: Лица на времето. Т.2, С., 1997, с. 88.

[29] **Никова, Г.** Политически процеси в България. – В: България в сферата на съветските интереси. С., 1998, 64–71.

[30] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 5, а.е. 225, л. 60.

[31] **Никова, Г.** „Големият заговор“ ...., с. 91.

[32] **Огнянов, Л.** „Студената война“ и ..., с. 304–305.

[33] **Шарланов, Д.** Цит. съч., с.10–14 (Авторът, по съставени от него сборни сведения посочва за периода 1945–1955 г. 28 чети и около 160 единично действащи въоръжени лица,

както и около 52 въоръжени групи на българските политически емигранти, преминаващи от Турция, Гърция и Югославия).

[34] Пак там, с. 244.

[35] ЦДА, ф. 88, оп. 15, а.е. 5, л. 2–5, 10–18, 34, 109.

[36] **Стоилкова, А., П. Стоянова, Е. Илиев.** Истината за лагерите в България (1944–1962 г.). Съвременен показател, 1991, № 1, с. 37.

[37] Пак там.

[38] **Ангелов, В.** Цит. съч., с. 235.

[39] **Мигев, Вл.** Колективизацията на селското стопанство в България (1948–1958). Типология, етапи, проблеми. – Исторически преглед, 1994–1995, №4, 65–68, 71–73.

[40] **Огнянов, Л.** Съветското влияние...., с. 78.

[41] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а.е. 1865, л. 13; На 22 декември 1956 г. във връзка с повишаване на обществено-политическото напрежение у нас със заповед на вътрешния министър отново се открива ТВО Белене.

[42] Пак там, л. 14, л. 37.

[43] Пак там, л. 35–36.

[44] Пак там, л. 37–38.

[45] **Драганов, Др.** В сянката на сталинизма. С., 1990, 72–75.